

Viden og visualitet i postmoderne opbrud

Sociologen Sarah Pinks udvikling af et »reflective approach« i kulturstudier

Forårssolen skinner på legepladsen i SFO Risskov. Jeg har en lille pakke Pokémon-kort i lommen. I mine notater fra feltarbejdet står:

Senere er jeg ude og se på Line, Molly og Matildes sanglege. Så kommer Daniel og spørger, om jeg har nogle kort, og om jeg vil bytte? Vi går hen til bordene, og jeg viser ham min lille stak. Daniel vil gerne have mit kort Ewee. Han vil give et Energy-kort for mit Ewee-kort. Det vil jeg tænke lidt over. Jeg får at vide, at man kan bestille et kort. Det er det, som Daniel gør. De andre drenge bryder ind og siger, at det er virkelig en dårlig byttehandel: en Ewee er mindst fem Energy-kort værd. Daniel aflyser sin bestilling af Ewee. – Surt, at de store siger det, bemærker Daniel. (*Børns Fortællekultur*, 2000)¹

Der er tale om et væv af møder, fortællinger og tegn midt på legepladsen. Min færden præges af både flygtighed, synlighed og vedholdenhed. Børnenes interesse for Pokémon-universet verserede såvel i byttehandler, udveksling af tips, i kropslige lege og i alskens tegninger. Dette blander sig med andre lege. Fx sanglege.

Hvordan er det muligt at skabe beretninger om sådanne komplekse kredsløb? Svarer min færden til det, jeg gerne vil blive klogere på? Feltarbejdet åbner hermed for spørgsmål om sammenhænge mellem fx kontaktformer, teoretisk refleksion og forskellige varianter af visuelle og skriftlige medier.

Sådanne overvejelser peger på en nyere position inden for visuel etnografi, nemlig Sarah Pink og hendes bog *Doing Visual Ethnography. Images, Media and Representation in Research*. (Pink, 2001). Bogen placerer sig præcist i de spændingsfelter, der har tegnet sig i etnografien i de sidste to årtier. Da Pink ikke tidligere har være inddraget i *Tidsskrift for Børne- og ungdomskultur*, vil jeg her præsentere og diskutere hendes

arbejde og tilgang. Netop betoningen af *det visuelle* accentuerer iflg. Pink de positionsændringer, der har fundet sted. Den teknologiske udvikling har åbnet for en vifte af nye interdisciplinære tilgange til forskningsfeltet, og i 90'ernes interesse for postmoderne tænkning og kritik skete yderligere en fokusering på det *refleksive* aspekt i etnografisk feltarbejde. (Ibid. s. 1 ff).²

Et af resultaterne er iflg. Pink anderledes former for tekstualitet: »a shift from word-and-sentence-based anthropology thought to image-and-sequence-based anthropological thought«. (Ibid.).

»Image and sequence«: »billede og forløb«! Jeg ser her en åbning til en forståelse af feltarbejde, der kan inddrage samspil mellem forskellige skrevne tekst-genrer, visuelle medier og lyd. Artiklen har til hensigt at præsentere og diskutere denne tilgang. Dette sker under tematikker som »visualitet«, »intersubjektivitet«, »refleksivitet«, »kollaborativitet i kulturstudier« samt »etik« i postmoderne belysning.

»End of hierachies«

Pink taler om, at billeder kan indgå *kvalitativt* i forskningens processer og resultater: »as an equally meaningful element of ethnographic work. (...) Images may not necessarily be the main research method or topic, but through their relation to other sensory, material or discursive elements of the research images and visual knowledge will become of interest«. (Ibid. s. 3. Pinks kursivering).

Løsningen er således *ikke* at fastholde former for hierarki mellem forskellige repræsentationsformer; det skriftlige vs. det visuelle. Eller omvendt. Iflg. Pink handler det i højere grad om at vælge mellem varierede former for begrundet og sensitiv integrering af billeder, skrift etc. Pink markerer dette således: »Visual research methods are not purely visual«. (Ibid. s. 17).

Netop her ser jeg en åbning mod en ganske levende og udfordrende tilgang til det at skabe beretninger om menneskers liv og kultur. I »spændingerne« mellem skrift og billede åbner sig viden og oplevelse af særlig karakter. En sådan tænkning peger på, at komplekse erfaringer fra feltarbejde og teoretisk refleksion kan spille sammen. Skabes der i relationerne mellem fx tekst og billede åbninger til det, som knapt nok er, men som alligevel kan anes og reflekteres?

Pink konstaterer, at etnografiens moderne projekt har været at oversætte det visuelle til ord. Dette har baggrund i følgende holdning til etnografisk arbejde: (while) »ethnographic information may be recorded

visually, ethnographic knowledge is produced through the translation and abstraction of this »data« into written text«. (Ibid. s. 96).

Heroverfor lægger Pink vægt på det at undersøge *relationerne* mellem visuelle vidensdannelser og andre former for vidensdannelse – inklusive verbale og skriftlige. Dette implicerer: »analytic process of making meaningful links between different research experiences and materials such as photography, video, field diaries, more formal ethnographic writing, local written or visual texts, visual and other objects«. (Ibid.).³

Jeg forstår Pink således, at et valg af medie implicerer viden af forskellig karakter, som kan sættes og forstås i relation til hinanden. Det er i denne opfattelse *ikke* interessant, at fx fotografier antager en *illustrerende* karakter i forhold til skreven tekst, eller at videooptagelser udføres med den hensigt at foretage en enkeltstående og *objektiv dokumentation* af en given kontekst.

I en relationel tilgang kan billeder og tekst derimod kontekstualisere hinanden: »forming not a »complete« record of the research but a set of different representations and stands of it«. (Ibid.). Pink peger yderligere på en interessant udvidelse af de former for relationelle etableringer, der kan ske i et feltarbejde, nemlig en inddragelse af: »intersubjectivity of researchers, research materials and academic discourses and texts«. (Ibid. s. 97).

En sådan kollaborativ tilgang til etnografisk forskning bliver anfægtet eller undermineret i tiltag, hvor grundholdningen er af observerende karakter. Der vil her være tale om: »an 'objectifying' approach that does research *on* but not *with* people«. (Ibid. s. 23. Pinks kursivering).⁴

Kulturelle kortlægninger

Pink markerer sig således kritisk over for den etnografiske forskning, der betragter fx et metode- og medievalg som en vej til effektiv dataindsamling. En sådan tænkning indebærer det, at forskeren vælger metode, opholder sig et stykke tid i en kulturel sammenhæng, samler data og derefter trækker sig tilbage for at analysere de indsamlede data. (s. 18ff).

Pink anvender begrebet »data-collection« om denne praksis og tænkning, og der er, iflg. Pink, tale om en forsimpning af de potentialer, som rummes i etnografien. Hun spørger udfordrende, om ikke ønsket om visuelle teknologier som støtte og værktøj for »data-collection« skal underkastes grundig revision: »Just because something appears to be visible, this does not necessarily mean it is true«. (Ibid. s. 23).

Pink retter en kritik mod opfattelsen af, at det kan være muligt at inddrage visuelle medier med det formål at foretage totale og kontrol-

lerede *kortlægninger* af kulturer. Hendes skepsis vender sig således sig mod den etnograf, der inddrager medier: »to 'record one whole view of a culture'«. (Ibid. s. 98).

I et forskningsperspektiv er det således ikke givende at forsøge at foretage uforstyrret videoregistrering af mennesker: »people in a video are always 'people in a video'«. (Ibid s. 79).⁵

Men rummer video eller fotografi ikke en lokkende mulighed for realistiske og autentiske relationer til synlige forhold i omverdenen? Optagelsernes indeksikale karakter taget i betragtning: der er spor af lys og skygge på videobåndet eller filmstrimlen, spor af genstande og personer, som faktisk *har* optrådt i omgivelserne engang. Glemmes dette ikke i talen om fx video som »blot« konstruktion?

Pink siger om dette: »Photography and video do nevertheless bear some relationship to »reality«. However the connection between visual images and experienced reality is constructed through individual subjectivity and interpretation of images.« (Ibid. s. 24).

Jeg forstår Pink således, at et spørgsmål om mediers »sandhedsværdi« ikke er relevant eller udviklende. I Pinks tænkning er det ej heller mediet som sådan, der er interessant, men derimod de varierede betydningskonstruktioner, mediet kan give anledning til. Dette er mediers kvalitative mulighed og den opfattelse af spørgsmålet om virkelighedsrelationer, hun taler for.⁶

Pinks centrale ærinde er hermed at vægtlægge betydningsdannelser og processer *omkring* billederne: »analysis should focus not only on the content of images, but on the meanings that different individuals give to those images in different contexts«. (Ibid. s. 99).

En nok så tæt og grundig skildring af et enkelt kulturelt udtryk *uden* intersubjektiv og reflektiv forståelse og praksis vil, iflg. Pink, kunne medføre, at betydningen af mediets karakter og en bredere kulturel kontekst ikke reflekteres. (Ibid. s. 98ff).

»At skabe viden«

Pink anlægger således et blik på etnografi, som implicerer *involving, inter-subjektivitet og processualitet*: størrelser som står i modsætning til »data-collection«. Pink taler for *deltagelsens* kvalitet: (a) »process of creating and representing knowledge (about society, culture and individuals) that is based on ethnographers' own experience«. (Ibid. s. 18).

Pink taler her for en aktiv genering af viden; et syn på viden, hvor viden ikke er en statisk størrelse, men hvor viden »bliver til« i forskningsprocesserne, og hendes interesse retter sig mod en etnografisk

forskning, der optræder: »as loyal as possible to the context, negotiations and intersubjectivities through which the knowledge was produced«. (Ibid.).⁷

Spørgsmålet er nu, hvordan vi kan opfatte denne dimension af »knowledge«. Hvad kvalificerer den til at være et »studie«, og hvad kan dette indebære af personlig indsats? Jeg vil her skitsere et svar på disse spørgsmål. Forskerens opgave i et feltstudie antager dobbelt karakter; hun er både en af nøglepersonerne i det at skabe viden – og i det reflektivt at undersøge, forstå og formidle, under hvilke omstændigheder denne viden bliver til. Dette er imidlertid ikke kravløst. Pink anvender vendingen »as loyal«. Forskeren indgår i dette tankesæt som en del af betydningsskabende kredsløb og veksler i sin opmærksomhed mellem distance og indlevelse.

Traditionelt kan forskningen bære præg af etnografens ønske om at bevare en vis kontrol med forskningsforløbet. (Ibid. s. 42ff). Resultatet af denne position er, iflg. Pink, at etnografen påtager sig et særligt ansvar for sine informanter og deres velbefindende.

Holdningen her synes at være karakteriseret af, at et forskningsforløb antager en belastende byrde, fordi: »the informants are having the research done to them«. (Ibid. s. 42). Resultatet er altså en beskyttende holdning i forhold til informanterne.

En kollaborativ tilgang fjerner eller minimerer imidlertid iflg. Pink ikke etnografens ansvar for sine informanter, men, og således forstår jeg Pinks pointe, ændrer perspektivet hen mod et heldigt forskningsforløb, der er præget af gensidighed – et gensidigt ansvar.

»Ethnographic encounter«

Pink understreger, at refleksivitet ikke skal udnyttes som en mulighed for at producere neutrale data. Der vil da være tale om en kosmetisk holdning til refleksivitet, som, iflg. Pink: »wrongly supposes that subjectivity could (or should) be avoided or eradicated.« (Ibid. s. 19ff).

Ej heller drejer refleksivitet iflg. Pink sig om at »neutralisere« den indflydelse, påvirkning eller »forstyrrelse«, etnografens tilstedeværelse har i forhold til indsamlede data og observationer.

Pinks primære opmærksomhed gælder hermed ikke subjektets, etnografens egne konstruktioner. Hun taler derimod for intersubjektive kvaliteter: »the relationship between the subjectivities of researcher and informants that produces a negotiated version of reality«. (Ibid. s. 20).

Der tegner sig her et interessant perspektiv, idet refleksiviteten ikke blot udspiller sig på subjektets indre arena, men derimod i udvekslinger i

intersubjektive og kollektive former for refleksivitet. Vi har at gøre med generering af viden, der kan have karakter af et ganske åbent mulighedsfelt, men som samtidig funderer sig i kontakt, handling og udveksling – med et andet ord: *reciprocitet*.⁸

I en praksis af denne karakter taler parterne ikke om hvad som helst på hvilken som helst måde. Vi gør os forestillinger om hinanden, subjekt–objekt-forholdet gælder begge veje, det etableres og udvikles i gensidighed. I processer, som er uforudsigelige, men ikke tilfældige.

Jeg taler her, på linie med Pink, for muligheden af, at refleksivitet og subjektivitet ikke blot er etnografens værktøjer, en art kulturelle »dåse-åbnere«, når et feltarbejde påbegyndes. – Eller at refleksivitet indtager en funktion som »bagstopper«, som sikrer videnskabelig legitimitet, efterlods, når der gøres status og laves analyse.

Pinks refleksioner peger derimod på, at feltarbejde og forskning kan antage »virkelige« former. Idet informanterne »svarer igen«, åbnes da for ny specifik viden om kulturer. Kontakt og intersubjektivitet kan være grundlag for møder, hvor spændinger og oplevelsen af anderledeshed åbner for radikale, foranderlige og forandrende spørgsmål.

Med Pink: »These subjective understandings will have implications for the knowledge that is produced from the »ethnographic encounter« between researcher and informants«. (Ibid. s. 20).

Det er min tanke, at køn, alder, etnicitet, klasse, sprog og krop er uafviselige identitetsbærere i kontakterne, og at dette til stadighed er en mulighed for undren, refleksion, refleksivitet og initiativrigdom. Informanten får stemme – og etnografen får stemme. Der åbner sig her en mulighed for at formulere et arbejdsgrundlag for kollaborative processer: fællesproducerede sandheder, hvor intersubjektivitet og gensidighed antager bevidst skabende karakter i undersøgelse og præsentation.

Vi har her at gøre med former for tilblivelse, hvor fx børn kan medvirke kollaborativt i udviklingen af fx viden om leg, fortælling og billeder. – En valgt kollaborativ tilgang, hvor mennesker sammen bidrager til beretninger, der dels finder nytte i den nære dagligdag og dels formidles i udvalg til en offentlighed.

Reciprocitet og etiske spørgsmål

Pink fremviser en række etiske implikationer, der anses for at være ret grundlæggende for etnografiske arbejdsprocesser: »informed consent, covert research, confidentiality, harm to informants (...) 'giving something back'«. (Ibid. s. 36).

Pink angriber imidlertid tanken om muligheden for at kunne opstille

en kanonisk form for etnografisk og etisk forsvarlig og acceptabel adfærd. I forlængelse af andre af Pinks pointer, der peger på hendes uvilje mod fikserede betydninger og procedurer, fastholder Pink, at etiske spørgsmål må være en del af såvel proces som intersubjektivitet. Hun peger på muligheden af: »a reflexive approach to (...) own ethical beliefs, and a critical approach to the idea that *one* ethical code of conduct could be hierarchically to all others«. (Ibid. s. 37. Pinks kursivering).

Etik kan ikke afgøres ved et skrivebord, dette synes at være budskabet fra Pinks side: etiske spørgsmål er foranderlige, de er til forhandling, og de er tillige oplæg til konkret stillingtagen og handling. Etik er underkastet specifikke relationelle forhold i feltarbejdet – og strækker sig videre til efterfølgende refleksion, teoretisk perspektivering, repræsentation og præsentation.

Jeg forstår på Pink, at en etisk stillingtagen ikke kan reduceres til et »for«-arbejde, der fx letter og legitimerer indsamling af data i feltet: en applikationsorienteret opfattelse af etik, der sikrer »adgangsbillet« til feltet, og som har til hensigt at minimere eller inddæmme potentielle opkommende problemstillinger.

Det processuelle aspekt peger dog ikke i retning af at »tingene blot får lov til at udvikle sig«. Derimod er der snarere tale om et markant og stadig nærvær fx over for de reaktioner, forskerens tilstedeværelse og udspil afføder. Jeg taler hermed for, at det er i alle forskningsforløbets faser, at etiske spørgsmål, konflikter eller forskelligheder eksponeres og løses; ikke som besværlige forhindringer for det, der kan synes som det egentlige kulturstudie, men derimod som velkomne – eller i det mindste brugbare – anledninger til forhandling og handling.

Vi har da at gøre med kvaliteter, der accentuerer etiske og kulturelle spørgsmål, og som kan bidrage til belysningen af dem. Formulering af etiske spørgsmål implicerer hermed også betydningsdannelse.

I forlængelse af Pinks refleksioner understreger jeg således et syn på kulturstudier, som indebærer, at feltarbejderen ikke bevæger sig i en observerende distance i forhold til etiske spørgsmål og eventuelle (eller sandsynlige) konfliktmuligheder.

Det er måske netop i det sitrende øjeblik af uvished og tøven mellem to (eller flere parter), at viden opstår: viden om såvel etik som betydning. Former for indsigt som er brugbare for både forsker og informant i kulturstudierne – og i den dagligdag, der omfatter begge parter.

Den færden, jeg skriver om, skal gerne være præget af specifitet, hvilket kan ytre sig i spørgsmål som fx: – Fra hvilken kulturel baggrund taler og handler vi? Hvad er det, jeg gør? Hvad er det, du siger? Men positionerne er i bevægelse og drejer sig ikke blot om et binært, afgrænset og snævert

forhold mellem en feltarbejder og en informant. Med Pink forstår jeg, at: »plural moralities are at play in any ethnographic situation (...) these different ethical codes are constructed and interpreted in relation to one another«. (Ibid. s. 39).

Reciprocitet er ikke blot et element i fx feltarbejdets indledende faser. Reciprocitet er processerne.

Autonomi: legekultur?

Hvor møder vi grænsen for disse udvekslinger? Trods det, at jeg giver kamera og mikrofon til børnene, trods det, at jeg fx kopierer video-, lyd- og fotooptagelser samt udskrifter og giver artikler til børn, forældre og pædagoger, så er det mig, der »vælger«, »kopierer« og »giver« – og forlader børnegruppen, når et forløb engang er slut. Deltagelsen, kollektive forløb, indebærer former for asymmetri i relationerne. Det er min tanke, at når vi er nået til en erkendelse af dette, kan vi begynde at udfordre, undersøge og transformere asymmetrierne.⁹

En del af transformationen – og ikke ophævelsen af asymmetrien kan bestå i, at vi ser på børns leg som *modstykke* til de magtpositioner, der omgiver dem – en form for *etnogenese* i børnehøjde?¹⁰

I overvejelser om begrebet »børns legekultur« – eller ligefrem »børns egen kultur« – kan ordet »egen« markere en valgt forskel på »dem« og »mig«. En forskel, en position, der er flytbar, og som er til forhandling.

Hvordan placerer dette sig i forhold til Pinks markeringer om en kollektiv tilgang til kulturstudier, hvor vidensdannelserne er et fælles konstrukt, og hvor forskeren er synlig og handlende? Det er her min opfattelse, at tanken om børn, leg og *etnogenese* kan være et vitaliserende element. Forhandling og kontakt, fx, befordres af forskelle og ikke af tilslørede asymmetrier.

Imidlertid har jeg i mine feltarbejder og videoprojekter spurgt til »leg«, og børnene talte om denne »størrelse« som et sagforhold, der nærmest eksisterede uafhængigt af min aktuelle påvirkning.

Leg kan tilsyneladende også være *andet end* forskellighed i forhold til andre. Jeg vil vove at sige: der er en »egen leg«, en legekultur i en vis forstand, idet jeg har mærket *stemthed* i mine møder med børn i leg.¹¹

Således anslår jeg en pejling fra et musikteoretisk udgangspunkt, idet Frede Nielsen skriver:

(...) der eksisterer en grundlæggende *principiel korrespondens*

(d.v.s. forbindelse, overensstemmelse) mellem meningslag i musikken og oplevelses- eller bevidsthedslag hos mennesker. Noget i den ene svarer til noget i den anden. (Nielsen, 1998, s. 137).

Spørgsmålet om »børns egen leg« ændrer sig i denne optik: legen bliver en del af en »korrespondens«, en »egen leg«, som er mere end blot barnets, børnegruppens og min.

Børnekulturforskeren Kjetil Steinsholt understøtter en sådan opfattelse, idet han inddrager Hans-Georg Gadamer's udlægning af leg: »(...) de, der leger og tager legen alvorligt, tolker den indefra ved, at de tilhører legen og spiller en vigtig rolle i den«. (Steinsholt, 2002, s. 159).

Vi har her at gøre med et »legens væsen«, et menneskeligt »grundlag«, der synes at ligge bag eller omkring vores konstruktioner. Kritikken af konstruktionerne er dog til stadighed væsentlig. Her bidrager Pinks postmoderne position med en tankevækkende og nødvendig refleksiv tilgang.

I kortform markerede Pink dette tidligere i artiklen: »People in a video are always 'people in a video.'«

Noter

1. SFO Risskov var del af projektet *Børns Fortællekultur: Narrative og æstetisk symbolske udtryksformer i legekulturen*. Det er et delprojekt under *Børnekultur, medier og legekultur* v. Center for Kulturstudier, Syddansk Universitet, Odense. Projektleder: Flemming Mouritsen.
2. Vedr. »reflective approach«, se: (Pink 2001 s. 2). Pinks arbejde er en del af en udvikling, der har fundet sted i antropologi og etnografi siden 80'erne. Se fx tekster af: (Crawford 1992, 1994, 1996), (MacDougall 1992, 1995, 1997, 1999), (Clifford 1980) og (Ruby 1982, 1992).
3. Vedr. vekselvirkning mellem forskellige teksttyper: cd-rommen *Myren Gertrud og andre fortællinger og lege* rummer to »grund«-platforme, hvor man umiddelbart kan veksle mellem et video/billedniveau og et tekstniveau, der rummer artikler, notater, taleudskrifter mv.
4. Vedr. kollaborativ tilgang, se også: (Pink 2002, s. 18, s. 42ff, s. 68ff og s. 85ff).

Begreber om en kollaborativ tilgang til feltarbejde mv. ses i forskellige varianter: »co-creative documentarists« eller »medskabende dokumentarister«. Se: (Crawford 1994) og (Larsen 2002).

Jay Ruby behandler tillige spørgsmålet om en kollaborativ tilgang:

»Cooperatively produced and subjectgenerated films are significant because they represent an approach to documentary and ethnographic film dissimilar to the dominant practice.« (Ruby 1992, s. 43).

Der kan produceres udtryk af andre kvaliteter end de, der ellers repræsenteres i mediebilledet: »Subject generated films and video are a tools used by some disenfranchised people in their efforts to negotiate a new cultural identity.« (Ibid. s. 43) Dokumentarfilmen kan i dette perspektiv give: »a voice to the voiceless« og er dermed ikke blot en: »art form, but it is a social service and a political act«. (Ibid. s. 44).

5. Spørgsmålet er, om det vil være acceptabelt at filme mennesker uden deres vidende. Vedr. etik i børneforskning, se i øvrigt: (Alver 2001).
6. Vedr. »indeksikalitet« i fotografi, se: (Sandbye 2001, s. 68 ff).

Om fotografi og video i forskning: Pink refererer kritisk til Kirsten Hastrup. Baggrunden er, at Hastrup iflg. Pink skriver, at billeder udgør et: »supplement to the notes«. Iflg. Pink pointerer Hastrup at billeder (fotografi og video) i kraft af deres ikonografiske – eller virkelighedsnære – indhold ikke rummer de samme muligheder som skrift. (Pink 2001, s. 115). Pink angriber altså Hastrups holdning til »det visuelle«. Pink ser hos Hastrup en hierarkisk og statisk ordning mellem skreven tekst og billede. Med billedet nederst i hierarkiet.

7. Jeg ser ikke, at Pink anvender begrebet »deltagerobservation« i sin bog. Hun anser sandsynligvis dette for at være »etnografens metode« eller position og dermed ikke et fælles udgangspunkt for refleksion. Pink taler om »the ethnographic encounter«. (Pink 2001, s. 20).
8. Vedr. »reciprocitet«, se: (Clifford 1980). Begrebet er ikke, så vidt jeg kan se, direkte formuleret hos Pink. Jeg opfatter dog »reciprocitet« eller »udveksling« som væsentlige indgange til kollaborative feltarbejder mv.
9. Jay Ruby taler tillige om en form for asymmetri. Han bekender sig ikke til et omfattende kollektivt ansvar for filmiske processer: »While a multivocal approach to the documentary does empower subjects, it will not absolve the filmmaker from the ethical and intellectual responsibility for the film«. Desuden påpeger Jay Ruby, at antropologen, trods kollaborative bestræbelser i tilblivelsen af film, må påtage sig et særligt ansvar i både processer og i forhold til resultater: »As paternalistic as it sounds, it may be only the makers themselves who are in a position to judge whether the people in their films might be adversely affected.« (Ruby 1992).

Helene Illeris fremhæver Bourdieus markering af, at: »det relationelle rum som udgangspunkt er uharmonisk og præget af implicitte magtforhold«. (Illeris 2002, s. 39ff). Forholdet mellem magt og relationer kan således i denne tankegang markere »forskelle«, og: »de forskelle, vi sætter, udgør de nødvendige matricer for vores begribelse af virkeligheden og dermed for relationernes eksistens«. I denne forstand udgør »cirkulationen af magt i sociale relationer(...) en produktiv kraft«. (Ibid.).

Et begreb om »børns legekultur« kan tillige indgå som pragmatisk redskab i en kritisk opmærksomhed på de *børnekultur*-initiativer, der iværksættes af kulturforvaltninger. Denne børnekultur tager let fokus fra kulturelle kredsløb med hverdagslige kvaliteter. Bl.a. af den karakter, som jeg søger at reflektere og berette om fra en udbredt institutionsform, SFO.

10. I forb. m. betragtninger om »etnogenese« krediterer jeg antropolog Hanne M. Larsen.
11. Vedr. »stemhed«, se: (Fink 1998).

Litteratur

Alver, Bente Gullveigh (2001): »Forskningsetiske perspektiver i studiet af børnekultur«, i: *At forske i en bevægelig verden. Tidsskrift for Børne- og ungdomskultur*, nr. 43, Odense Universitetsforlag

Clifford, James (1980): »Fieldwork, Reciprocity and the Making of Ethnographic Texts: The Example of Maurice Leenhardt«, i: *Man*, New Series, Vol. 15, Issue 3. Sept., s. 518–532

Crawford, Peter Ian and Simonsen, Jan Ketil, red. (1992): *Ethnographic Film Aesthetics and Narrative Traditions*, Intervention Press

Crawford, Ian Peter (1994): »Isenesættelse af anderledesheden. Etnografisk film mellem fiktion og dokumentarisme«, i: *Tidsskriftet KVAN* nr. 39, s. 90-100

Crawford, Peter Ian: (1996): »Text and Context in Ethnographic Film. Or 'To Whom it May concern'«, i: *The Construction of the Viewer*, I. Peter Crawford og Sigurjon Baldur Hafsteinsson (red.), Intervention Press, s. 135–149

Fink-Jensen, Kirsten (1998): *Stemthed – en basis for æstetisk læring. Det musiske i et livsfilosofisk lys*, Danmarks Lærerhøjskole

Illeris, Helene (2002): *Billedet, pædagogikken og magten – positioner, genealogi og postmoderne optikker i det billedpædagogiske felt*. Ph.d.-afhandling, DPU

Larsen, Hanne Miriam (2002): »Det intersubjektive kamera – om dokumentarfilmen og den etnografiske metode«, i: *Tidsskrift for Børne- og ungdomskultur* nr. 45, Odense Universitetsforlag

MacDougall, David ed. (1999): *Transcultural Cinema*, Princeton University Press

MacDougall, David (1992): »Whose Story Is It?«, i: Peter Ian Crawford and Jan Ketil Simonsen, ed.: *Ethnographic Film Aesthetics and Narrative Traditions*, Intervention Press, s. 25–42

MacDougall, David (1995): »The Subjective Voice in Ethnographic Film«, i: Leslie Devereaux and Roger Hillman, ed., *Fields of Vision. Essays in Film*

Studies, Visual Anthropology and Photography. University of California Press, s. 217–255

MacDougall, David (1997): »The Visual in Anthropology«, i: Marcus Banks and Howard Morphy, ed.: *Rethinking Visual Anthropology*, Yale University Press, s. 276-295

Nielsen, Frede V. (1998): *Almen musikdidaktik*, Akademisk Forlag

Pink, Sarah (2001): *Doing Visual Ethnography. Images, Media and Representation in Research*, SAGE Publications

Ruby, Jay, ed. (1982): *A Crack in the Mirror: Reflexive Perspectives in Anthropology*, University of Pennsylvania Press

Ruby, Jay (1992): »Speaking for, speaking about, speaking with, or speaking alongside: an anthropological and documentary Dilemma«: *Journal of Film and Video*. Vol. 44/1–2, side 42-66

Sandbye, Mette (2001): *Mindesmærker. Tid og erindring i fotografiet*. Rævens Sorte Bibliotek, Forlaget Politisk Revy, Kbh.

Steinsholt, Kjetil (2002): *Let som en leg*, Klim

Cd-rom

Cd-rom *Myren Gertrud og andre fortællinger og lege*. Lars Henningsen, 2003. Se www.zipzap.dk.